

อันเนื่องมาจากน้ำพระราชหฤทัยทางการศึกษาของ สมเด็จพระเจ้านำพาสู่โครงการบัณฑิตคืนถิ่น

ดร.มนัส บุญประกอบ

พระราชจริยวัตรด้านการศึกษา

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี หรือสมเด็จพระย่าของปวงชนชาวไทย ท่านทรงมีพระเมตตาจิตและทรงรักเมืองไทยเป็นชีวิตจิตใจ ดังเป็นที่ประจักษ์แก่พสกนิกรโดยทั่วไป และได้พบเห็นกันอยู่เนือง ๆ ในข่าวของ สื่อมวลชนในอดีต ดังมีข้อความบันทึกไว้ตอนหนึ่งว่า " ทรงปฏิบัติทุกอย่างเพื่อพัฒนาประเทศ พัฒนาคุณภาพชีวิตและช่วยเหลือคนไทย "

สมเด็จพระย่าทรงสนับสนุนและส่งเสริมด้านการศึกษามาตั้งแต่ครั้งทรงอภิเษกสมรสใหม่ ๆ (สำนักงานสร้างเสริมเอกลักษณ์ของชาติ. 2539:95) ต่อมาในปี พ.ศ. 2503 ทรงพระราชทานเงินจำนวนสองแสนบาท เพื่อสร้างหอพักธรรมนิवासที่หลังวัดมกุฏกษัตริยาราม สำหรับเป็นที่พักนักศึกษาที่ขาดทุนและไม่มีที่อยู่ (สำนักงานสร้างเสริมเอกลักษณ์ของชาติ. 2539:90) หนังสือพิมพ์สยามรัฐ บันทึกไว้ว่า "ทรงมีพระเมตตาห่วงใยในพสกนิกรผู้ด้อยโอกาสในท้องถิ่นกันดาร ซึ่งมีความเป็นอยู่แร้นแค้นขาดแคลนในทุก ๆ ด้าน" (คนนอกโรงเรียน. 2539:226) ในการเสด็จฯ เยี่ยมพสกนิกรตามจังหวัดต่าง ๆ ทุกครั้ง ทรงสละพระราชทรัพย์ส่วนตัวพระองค์ซื้อสิ่งของต่าง ๆ ที่จำเป็นต้องใช้ในชีวิตประจำวันเพื่อนำไปพระราชทานแก่พสกนิกร ในส่วนของเด็กนักเรียนจะได้รับพระราชทาน เครื่องแบบนักเรียน สมุด ดินสอ ยางลบ อุปกรณ์การเรียน และขนมหวาน (คนนอกโรงเรียน. 2539:226 และพ.ต.ท.บุญชู กาญจนภา. 2538:190) เมื่อทรงทราบถึงความยากลำบากของครูอาสาสมัครการศึกษาออกโรงเรียนบนพื้นที่ภูเขา และ " ความด้อยโอกาสของชาวไทยภูเขา จึงได้พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนตัวพระองค์เพื่อช่วยเหลือ" (คณะศศช.* 2539: 229)

พระราชกรณียกิจในการสนับสนุนและส่งเสริม

โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน(ต.ช.ด.)

ทางกองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน กรมตำรวจ(ในสมัยนั้น)ได้ลงบทความสั้น ๆ เรื่อง " จากดวงใจทุกดวงของตำรวจตระเวนชายแดน " ในสยามรัฐรายวัน วันจันทร์ที่ 9 ตุลาคม พ.ศ. 2538 มีสาระตอนหนึ่งว่าทรงรู้จักตำรวจตระเวนชายแดน เมื่อปี พ.ศ. 2506-2507 ในระหว่างที่เสด็จประทับ ณ พระตำหนักภูพิงค์ราชนิเวศน์ และตำรวจตระเวนชายแดน กอง

กำกับกับการตำรวจตระเวนชายแดน เขต 5 อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ ได้จัดกำลังถวายอารักขา ทรงสอบถามจึงทรงทราบว่าการตรวจที่แต่งกายชุดเขียว ๆ เป็นตำรวจตระเวนชายแดน ทรงสนพระทัยสอบถามนายตำรวจตระเวนชายแดนคนหนึ่งถึง หน้าที่ของตำรวจตระเวนชายแดน เขต 5 จึงได้นำเสด็จ ฯ ไปเยี่ยมหมวด 521 ซึ่งตั้งอยู่ที่บ้านห้วยนา ตำบลม่อนปิ่น อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ " ตั้งแต่นั้นมาพระองค์ก็ทรงทราบและเข้าพระทัยดีว่า ตำรวจตระเวนชายแดนทำอะไร ลำบากอย่างไร " ต่อมาเมื่อทรงมีพระราชกรณียกิจเสด็จฯ ทรงเยี่ยมพลสนิกร ก็ทรงเยี่ยมหน่วยตำรวจตระเวนชายแดนเป็นประจำ

จากการที่พระองค์ได้เสด็จฯ เยี่ยมหน่วยตำรวจตระเวนชายแดนอยู่เสมอ จึงทำให้ทรงทราบถึง โครงการจัดตั้งโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน (หรือเดิมเรียกว่า โรงเรียนชาวเขา และประชาชนแดนไกลคมนาคมของตำรวจตระเวนชายแดน) ที่กองกำกับการตำรวจชายแดนเขต 5 ค่ายดารารัศมี อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ ได้ริเริ่มจัดตั้งขึ้นมาเมื่อปี พ.ศ. 2499 เพื่อให้เยาวชนในถิ่นทุรกันดารห่างไกลคมนาคม ได้มีโอกาสรับการศึกษา (ตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา ซึ่งเป็นพื้นที่ที่หน่วยงานปฏิบัติการประถมศึกษา โดยตรงยังไม่เข้าไปดำเนินการไม่ถึง) ได้รู้หนังสือไทย วัฒนธรรมนิยมประเพณีและวัฒนธรรมไทย ตลอดจนให้มีความสำนึกว่าเป็นคนไทย (กองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน กรมตำรวจ. 2538)

สมเด็จพระเจ้า ทรงเล็งเห็นถึงความสำคัญของการศึกษา จึงทรงรับโรงเรียนชาวเขาและประชาชนไกลคมนาคมไว้ในพระอุปถัมภ์ ตั้งแต่ปลาย ปี .พ.ศ. 2507 ได้พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ และเงินที่มีมูลเกล้าถวายโดยเสด็จพระราชกุศล แก่กองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนเพื่อจัดสร้างโรงเรียนกระจายไปทั่วทุกภาคของประเทศในเขตที่ยังไม่มีโรงเรียน เมื่อมีการสร้างโรงเรียนขึ้นใหม่ในชนบทพระองค์ท่านจะเสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธีเปิดโรงเรียนดังกล่าวทุกแห่งพร้อมทั้งพระราชทานสิ่งของประจำโรงเรียน

การดำเนินการจัดสร้างโรงเรียนในทำนองเดียวกันนั้น ในท้องที่ของกองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนเขตอื่น ๆ แต่ละหน่วยงานจะติดต่อขอรับความเห็นชอบจากศึกษานิเทศก์ในท้องถิ่นนั้นเสียก่อนแล้วจึงตั้งโรงเรียนสอนได้ ชาวบ้านและตำรวจตระเวนชายแดนได้ร่วมใจกันก่อสร้าง " โรงเรียน ต.ช.ด.บำรุงที่ 1 " ขึ้นเป็นโรงเรียนแห่งแรกที่ไม่ได้ใช้งบประมาณแผ่นดินแต่อย่างใด ที่บ้านดอนมทาวัน อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย ส่วนหนังสือเรียน และอุปกรณ์การเรียนการสอนได้รับความอนุเคราะห์จากกรมประชาสัมพันธ์ ต่อมาเมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม 2506 กองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนเขต 5 จึงมอบโรงเรียนนี้ ให้กับองค์การบริหารส่วนจังหวัดเชียงรายดำเนินการต่อไป (พินิตา ศรีธรรมมา. 2539:16 อ้างใน พจนี เทียมศักดิ์ 2543:123-124)

มีผู้ให้ข้อสังเกตไว้น่าสนใจยิ่งก็คือ การที่สมเด็จพระเจ้าทรงเสด็จฯ ไปเปิดโรงเรียน ตชด.ทุกแห่งด้วยพระองค์เอง และพระราชทานอุปกรณ์การเรียนอันจำเป็นต่าง ๆ ที่สำคัญนอกเหนือจากนั้น ก็คือ " ได้รับพระราชทานแนวพระราชดำริในอันที่จะปลูกฝังความเป็นไทยและความจงรักภักดีต่อสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ อันจะยังผลให้เกิดความสามัคคีของคนในชาติให้แก่เยาวชนตั้งแต่เยาว์วัย" (สำนักงานสร้างเสริมเอกลักษณ์ของชาติ. 2539:114) และโรงเรียน ตชด.ทุกแห่งจะได้รับพระราชทานสัญลักษณ์อันสำคัญชุดหนึ่งได้แก่ ธงชาติ

พระพุทธรูป ภปร. พร้อมทั้งพระ พระบรมฉายาลักษณ์ แผนที่ประเทศไทย หนังสือธรรมะ และวิทยุเพื่อการรับฟังข่าวสารต่าง ๆ (สำนักงานสร้างเสริมเอกลักษณ์ของชาติ. 2539: 99)

จากรายงานในปี พ.ศ. 2532 ทำให้ทราบถึงความสำเร็จอันน่าภาคภูมิใจยิ่งเกี่ยวกับโรงเรียน ตชด. ดังนี้

ในโอกาสฉลองวันนานาชาติแห่งการรู้หนังสือเมื่อวันที่ 8 กันยายน พ.ศ. 2532 โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนได้รับรางวัลด้านการรู้หนังสือ ของสมาคม การอ่านหนังสือระหว่างประเทศจากองค์การยูเนสโก ความสำเร็จที่ได้รับการยอมรับจนได้รับรางวัลนี้ คือ บทบาทที่โดดเด่นในการให้การศึกษาระดับพื้นฐาน เพื่อช่วยพัฒนาทักษะในการอ่านเขียน การสื่อสาร และการประกอบอาชีพ ซึ่ง นับว่าจำเป็นสำหรับกลุ่มผู้ด้อยโอกาส โดยเฉพาะบรรดาชาวเขา และ ประชาชนในถิ่นทุรกันดาร เพื่อที่จะส่งเสริมคุณภาพชีวิต การพึ่งพาตนเองและ การมีส่วนร่วมในชุมชน

สถิติในปี พ.ศ.2539 ทำให้ทราบว่ามิโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนรวม 670 แห่ง ในจำนวนนี้ 436 แห่งได้โอนเข้าสู่ระบบการศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการแล้ว

ด้วยความห่วงใย ผูกพันและมุ่งหวังให้โรงเรียน ตชด. เหล่านั้นเป็นแหล่งการศึกษา เบื้องต้นแก่เยาวชนที่อยู่ห่างไกลคมนาคมได้รับการปลูกฝังและการพัฒนา ซึ่งพระองค์ทรง ติดตามตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์ เมื่อคราวที่ทรงเจริญพระชนมายุมากแล้วไม่สะดวก ในการเสด็จฯ ไปเยี่ยมโรงเรียนเหล่านั้นด้วยพระองค์เองได้ จึงได้มีพระราชดำรัสฝากฝังไว้กับ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี " ย่าแก่แล้ว ไปไหนไม่ค่อยไหว ถ้า สมเด็จพระเทพเสด็จฯ ก็ให้ไปเยี่ยมแทนย่าด้วย " (ทวิวัฒน์. 2539 ในหนังสือสังเสด็จสมเด็จพระ ย่า" 2540: 225)

สืบสานพระราชกรณียกิจทางด้านการศึกษา

จากการที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้โดยเสด็จพระราชดำเนิน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ไปทรง เยี่ยมเยียนราษฎรทั่วทุกภาคของประเทศไทยได้ทรงพบปัญหาความยากจนและความทุกข์ ยากของประชาชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งเยาวชนในถิ่นทุรกันดารห่างไกลการคมนาคม มักมี สภาพยากจนและขาดแคลนอาหาร นอกจากนี้ยังขาดการศึกษาและสิ่งแวดล้อมที่ดี จึงทรงมี พระเมตตาที่จะช่วยเหลือและพัฒนาคุณภาพชีวิตของเด็กและเยาวชนที่ด้อยโอกาสเหล่านี้ ได้มีสุขภาพพลานามัยสมบูรณ์พร้อมที่จะสร้างสติปัญญาเพื่อการศึกษาและพัฒนาตนเองให้ เป็นประโยชน์แก่สังคมต่อไปได้ ในเดือนเมษายน พ.ศ. 2523จึงมีพระราชดำริให้ทำโครงการ ด้านการพัฒนาขึ้นโดยเริ่มที่โรงเรียน ตชด.จนถึงปัจจุบัน (สำนักงานส่วนพระองค์สมเด็จพระ เทพรรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. 2531 อ้างใน พจนี เทียมศักดิ์.2543:125)

ภายหลังที่พระองค์ทรงทดลองทำโครงการเกษตรเพื่ออาหารกลางวันในโรงเรียน

ตำรวจตระเวนชายแดนแล้ว และมีพระราชดำริให้ดำเนินโครงการอื่น ๆ และขยายผลต่อไปยังพื้นที่อื่น ๆ ต่อมาจึงมีพระราชดำริให้จัดทำแผนพัฒนาเด็กและเยาวชนในถิ่นทุรกันดาร ในช่วง ปี พ.ศ.2535 - 2539 อันเป็นแผนระยะที่ 1 และแผนระยะที่ 2 คือช่วง ปี พ.ศ.2540-2544 ในแผนพัฒนายุทธศาสตร์ที่ 2 นี้ แผนงานด้านการศึกษาคือ เป็นหนึ่งในสี่ของแผนงานหลัก และมีโครงการสำคัญ ๆ ตามพระราชดำริรวม 8 โครงการ หนึ่งในจำนวนนี้คือ "โครงการส่งเสริมคุณภาพการศึกษา" ซึ่งดำเนินมาตั้งแต่ปี 2526 เพื่อช่วยเหลือนักเรียนที่อยู่ในถิ่นทุรกันดาร ซึ่งประสบกับความขาดแคลนในหลาย ๆ ด้าน ให้ได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานภาคบังคับอย่างถูกต้อง ให้ได้รับความรู้ความเข้าใจอย่างดี พร้อมทั้งจะไปศึกษาต่อในระดับสูงได้เท่าเทียมกับคนอื่น ๆ และช่วยให้ครูตำรวจตระเวนชายแดนสามารถทำหน้าที่ครูได้อย่างมีประสิทธิภาพ แต่ยังมีข้อจำกัดอีกหลายด้าน ทำให้ การดำเนินงานยังไม่บรรลุเป้าหมาย เช่น ครู ตชด. ไม่มีคุณวุฒิทางครูโดยตรง ทำให้มีขีดจำกัดในการพัฒนาประสิทธิภาพด้านการจัดการเรียนการสอน ซึ่งโครงการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาคุณภาพการศึกษาของโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนเป็นหลัก เป้าหมายสำคัญสำคัญประการหนึ่ง ก็คือ การพัฒนาด้านการศึกษาของครูตชด. ทุกคนอย่างเพียงพอตามศักยภาพ ส่วนอีกโครงการหนึ่งที่สำคัญ คือ "โครงการนักเรียนในพระราชานุเคราะห์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี" ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อสนับสนุนให้นักเรียนที่มีฐานะยากจนในถิ่นทุรกันดาร ในพื้นที่เป้าหมายของการดำเนินโครงการทั้งหมด มีโรงเรียน ตชด.รวมอยู่ด้วย รวม 183 โรงเรียน จากจำนวนทั้งสิ้นของโรงเรียนในพื้นที่เป้าหมาย 278 โรงเรียน สำนักงานส่วนพระองค์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. 2541)

ตามที่ได้ร้อยเรียงมาเป็นลำดับนี้ ท่านผู้อ่านคงตระหนักถึงความสำคัญของพระราชกรณียกิจที่กล่าวมาแล้วเป็นอย่างดี ซึ่งจะนำไปสู่สาระอีกตอนหนึ่งในส่วนสุดท้ายดังที่จะนำเสนอต่อไปนี้

จากพระราชดำรินำทางสู่ โครงการ "บัณฑิตคืนถิ่น"

"อย่างเรานั้นมีโอกาสที่ดีมาก มีอาหารการกินที่ดีทุกอย่าง อยากรจะได้อะไรก็ได้ และยังมีโอกาสศึกษาเล่าเรียนอย่างเต็มที่ ซึ่งนักเรียนเหล่านั้นจะได้รับการศึกษาคงจะไปไม่ถึงระดับที่เราได้ ส่วนที่เราได้รับก็เป็นการศึกษาพิเศษ เพราะฉะนั้น เมื่อเราเป็นบุคคลพิเศษ ได้โอกาสดีกว่าคนอื่นก็เท่ากับประชาชนทั้งชาติ สนับสนุนให้ทุนมาให้ศึกษาได้ถึงระดับอุดมศึกษา ก็จะต้องมีหน้าที่ที่จะต้องทำอะไรตอบแทน เพื่อให้เพื่อนร่วมชาติสนับสนุนเราได้มีโอกาสที่ดีขึ้นกว่านี้ "

(พระราชโอรสของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงประทานแก่ผู้ประสานงานโครงการส่งเสริมคุณภาพการศึกษา ตชด. เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2531)

" จึงอยากจะตั้งกองทุนแล้วก็สนับสนุนให้นักเรียนเหล่านั้น เลือกลูก

จากโรงเรียนในเขตที่จะหาโอกาสในการศึกษาต่อได้ยาก ให้ได้รับการศึกษาต่อพอเป็นตัวอย่างอาจจะมิกฎข้อบังคับบางประการ ให้ต้องกลับมาเป็นผู้ช่วยทำความเจริญให้หมู่บ้าน หรืออะไร ... การที่นักเรียนได้เรียนต่อนั้น ก็จะเป็นประโยชน์ต่อนักเรียนนั่นเอง คือ เมื่อมีความรู้มากขึ้นควรมีโอกาสที่จะได้เลือกงานมีอาชีพเลี้ยงตัวที่จะทำประโยชน์ให้แก่ตนเองและทำประโยชน์ให้กับคนอื่นได้มากขึ้น ..."

(สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงมีพระดำรัสไว้เมื่อวันที่ 27 เมษายน พ.ศ. 2531)

จากแนวพระราชดำริดังกล่าวข้างต้น และปณิธานของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒซึ่งมุ่งมั่นในการผลิตและพัฒนาทรัพยากรบุคคลให้มีคุณลักษณะที่ "มีความรู้ประจักษ์นักปราชญ์ และมีความประพฤติประดุจผู้ทรงศีล" ได้กลายเป็นแรงผลักดันอันสำคัญที่ก่อให้เกิดโครงการ "บัณฑิตคืนถิ่น" ในระยะเวลาต่อมา (ซึ่งเป็นโครงการที่เื้ออำนวยการต่อเยาวชนในถิ่นทุรกันดารได้เข้าเรียน) ตามแผนกลยุทธ์ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พ.ศ.2540-2543

โครงการบัณฑิตคืนถิ่นมีวัตถุประสงค์อันสำคัญเพื่อสนับสนุนให้นักเรียนในถิ่นทุรกันดารได้รับการศึกษาต่อตามความสามารถเพื่อกลับไปเป็นผู้ช่วยสร้างความเจริญให้กับชุมชนของตนเอง ตลอดจนชุมชนทุรกันดารอื่น ตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยในระยะ 5 ปีแรก จะมุ่งกลุ่มเป้าหมายในโครงการพัฒนาเด็กและเยาวชนในถิ่นทุรกันดาร ในโครงการส่วนพระองค์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี แล้วจึงประเมินโครงการ เพื่อขยายผลไปยังถิ่นทุรกันดารทั่วประเทศ

ทั้งนี้โดยมีกลุ่มเป้าหมายให้

1. นักเรียนสามารถเรียนจบหลักสูตรพัฒนาชุมชนในระดับปริญญาตรีได้ปีละ 30 คน
2. เมื่อจบหลักสูตรแล้วบัณฑิตสามารถทำงานช่วยตนเองได้
3. บัณฑิตที่จบการศึกษาสามารถมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนในถิ่นทุรกันดารที่เป็นภูมิลำเนาของตนเองได้

ในการดำเนินงานมีการประสานงานเพื่อดำเนินการร่วมกับสำนักงานตำรวจแห่งชาติ และโครงการส่วนพระองค์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เพื่อเป็นกรรมการระดับนโยบายโดยมีหน่วยงานหลักของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒที่รับผิดชอบจัดการศึกษาหลักสูตรพัฒนาชุมชน ระดับปริญญาตรี คือ ภาควิชาสังคมวิทยา คณะสังคมศาสตร์ ส่วนคณะกรรมการดำเนินการเพื่อพัฒนาหลักสูตรและดำเนินการจะประกอบด้วยทรัพยากรบุคคลของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ และหน่วยงานอื่น ๆ โดยจะมีการขออนุมัติและเริ่มดำเนินการโครงการในปีการศึกษา 2544 เป็นต้นไป ส่วนการคัดเลือกนักเรียนเข้าสู่โครงการจะเป็นไปตามหลักเกณฑ์ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒและตามวัตถุประสงค์ของโครงการฯ

โครงการบัณฑิตคืนถิ่น อาจเป็นโครงการนำร่องที่ก่อให้เกิดแรงบันดาลใจในการขยายผลเกิดเป็นโครงการอื่น ๆ ได้อีกหลากหลายโครงการเพื่อช่วยการพัฒนาบ้านเมืองตามแนวพระราชดำริให้บังเกิดผลดียิ่ง ๆ ขึ้น ไปในอนาคต

บรรณานุกรม

- กรมตำรวจ ,กองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน.(2538) " จากดวงใจทุกดวง ของตำรวจ
ตระเวนชายแดน" ใน *สังเสด็จสมเด็จพระเจ้า:ประมวลเรื่องจากหนังสือพิมพ์.*
- คณะครู ศศช. (2539) "10 มีนา ฯ แสงไฟเจจ้ำทั่วทุกฤดูอย ศศช.รวมพลังรำลึก " แม่ฟ้า
หลวง" ใน *สังเสด็จสมเด็จพระเจ้า:ประมวลเรื่องจากหนังสือพิมพ์.*
- คนนอกโรงเรียน. (2539) " ทุนการกุศลสมเด็จพระเมตตาต่อการศึกษาคนนอกโรงเรียน . ใน
สังเสด็จสมเด็จพระเจ้า:ประมวลเรื่องจากหนังสือพิมพ์.
- โครงการบัณฑิตคืนถิ่น. (มปป) .เอกสารถ่ายสำเนา
- บุญชู กาญจนภา. (2538). " พระจริยาวัตรของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี " ใน *สัง
เสด็จสมเด็จพระเจ้า:ประมวลเรื่องจากหนังสือพิมพ์.*
- พจน์ เทียมศักดิ์. (2543). *ปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน. ปรินญาณิพนธ์*
การศึกษาศุภบัณฑิตสาขาพัฒนศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- สำนักงานโครงการส่วนพระองค์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. (2541)
*แผนพัฒนาเด็กและเยาวชนในถิ่นทุรกันดารตามพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตน
ราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี ระยะที่ 2 พ.ศ.2540-2544 กรุงเทพฯ : สำนัก
พระราชวัง สอนจิตจรลดา*
- สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ. (2539). *สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี :*
สมเด็จพระเจ้า กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์

